

Megjelenik
minden hó 15-én
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ

Szerkesztő-
s kiadóhivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

HEINRICH GUSZTÁV.

XVIII. KÖTET.

1907. Június 16.

6—7. FÜZET.

A M. TUD. AKADÉMIA LXVII. KÖZÜLÉSE.

1907. május 5.

I.

Elnöki megnyitó beszéd

Berzeviczy Albert akadémiai elnöktől.

Tisztelt Gyülekezet!

Alapszabályaink első szakasza értelmében Akadémiánk feladata a tudomány és irodalom magyar nyelven való művelése és terjesztése.

Mult évi közülésünk alkalmával megkísértettem a fejlődés természetes menete alapján magyarázni meg azt a tényt, hogy irodalmunk és irodalmi intézményeink mai állása mellett, miért kellett Akadémiánknak — ha nem is teljes mellőzésével és elhanyagolásával a nemzeti szépirodalomnak — tevékenységét az újabb korszakban már főképp és túlnyomóan a tudomány művelésére s tudományos irodalmunk fejlesztésére irányoznia.

Működésünknek erre a főágára nézve is teljes érvénynyel bír alapszabályaink utasítása: nekünk a tudományt magyar nyelven művelnünk és terjesztenünk kell.

Úgy a művelés, mint a terjesztés legnagyobb részében irodalmi föladat, csak irodalmi úton valósítható meg teljesen. A tudományos kutatás és elmélkedés eredményei néhány beavatottal s — csak némely ismeretágnál — nagyobb hallgatósággal közölhetők élőszóval is; teljesen leszűrődötteknek s a jövő számára is megrögzítetteknek csak akkor tekinthetők, ha leiratnak, a nemzet s az emberiség közkinccseivé csak akkor válnak, ha irodalmi formában elterjedtek.

Ennélfogva a tudományművelés kutató és elmélkedő oldalával teljesen egyenértékű az irodalmi, a mint pedig a tudományos működés irodalmivá lesz, becsét, hatását két szempont határozza meg: a tartalmi és a formai.

Midőn mai fejtegetésemben e két szempont másodikával: a formával a tudományos irodalomban, szándékozom foglalkozni, távol áll tőlem az az igyekezet, hogy ennek fontosságát a tar-

V.

Gróf Kuun Géza t. és ig. tag emlékezete.

Goldziher Ignác r. tagtól.

Tisztelt Akadémiai közgyűlés!

Akadémiánk legfényesebb nevei közé tartozik azon jeles tudósunké, kinek emlékét kegyelettel újítjuk fel ez ünnepélyes évi gyűlésünkön.

Maradandó nyomot hagy az a széleskörű tudós tevékenység, melylyel gróf Kuun Géza Akadémiánk munkáját gazdagította, és felejthetetlen marad az az odaadó szeretet, melylyel a körünkben reá bízott feladatokat teljesítette.

1867 óta diszitette e Tudós Társaságot; 1883 óta mint annak tiszteleti, majd mint az igazgató-tanács tagja; az 1901—1904. évkörben a másodelnök tisztségét ruháztuk reá. Nem fog elenyészni e körben annak a megható lelkesedésnek emléke, melyet az Akadémiában elfoglalt állásához kapcsolt. Kinek ne volna élénk emlékezetében az a példátadó buzgalom, melylyel még gyengélkedésének ideje alatt is erdélyi Tusculumából évente több hónapra közibének zarándokolt, hogy szokott helyét elfoglalja, hogy személyes jelenlétével és közvetlen közreműködésével mintegy élő bizonyosságát nyujtsa annak a meggyőződésének, hogy érdemes s a haza szellemi életére üdvös munkát folytatunk üléseinken és tanácskozásainkban? S e hitével, melyben nem tántoríthatta őt meg a kishitűek félnék kételkedése, és melyet ő maga volt az első, hogy tevékenységével is igazolja, egyike volt akadémiai életünk oszlopos embereinek.

Szeretetet parancsoló kedves egyénisége, az ellentéteket kiegyenlítő bölcsesége, az igazságszerető méltányosság, mely bájos lelkületéből kisugárzott, hivatottá tették arra, hogy középpontja legyen a fiatalabbak törekvéseinek. Az ő közelségében mintegy önkéntelenül visszavonult az ellentétek kiélesedése. A tudományos érintkezésben is mintha jelszava volna a biblia mondása a bölcseségről: „Útjai a gyönyörűségnek útjai és minden ösvényei a békkéségnek ösvényei“. (Példabesz. III, 17.)

Lelkesedő idealismus vonult át lelki életén. S erre tanította szüntelen azt a környezetet is, mely közvetlen szellemi hatása

alá helyezte magát. E világnézet lendületes hirdetése teszi kifogyhatatlan tárgyát és adja meg irányát elnöki szózatainak, jeleinekről tartott emlékbeszédeinek és a hozzájuk kapcsolt elmélkedéseknek.

„Lelkesedtünk, — úgymond egyikében azon hunyadmegyei elnöki beszédeiben (1897), melyekkel a tudományszeretet tüzét éleszti közvetlen földie szivében — lelkesedtünk a látszatokért, lelkesedtünk agyrémekért, csalfaképekért és mégis, valljuk be, méltán szerencsénknek tarthatjuk egész életünkre, hogy lelkesedni tudtunk, mert a legmagasztosabb eszmék ragyogása a kétség ködét végre is eloszlatta, a csalkép eltűnt, a látszat helyébe a valóság lépett s lelkesedésünk immár volt méltó tárgya, melyet rajongó szeretettel ölelhattunk szivünkre“. S tovább: „A szeretet a lélek gyümölcse, lelkes és lelkesítő. Hogyan lehetne eszményünk, szeretetünk cultusa lelkesedés nélkül? Ha azt, a mi még nincs, mint létezőt képzelni nem tudjuk, hogyan hevülünk érte és sóvárogjuk eljövetelet. . .“ „Nem jól neveli gyermekét, növendékét az, a ki belőle a lelkesedés tüzét oltogatja“.

Bár magas társadalmi rangja és állása arra rendelhették, hogy cselekvő része legyen a politikai életben, hogy szellemi erejét a közügyek vezetésében is érvényesítse, gróf Kuun Géza élete egyedüli céljának és hivatásának a tudomány művelését ismerte. Kerülte a külső élet háborító zaját; a tudós szemlélődő, csendes, de tartalmas életben kereste boldogságát. Így indult élete gyermekkorától fogva; ide központosultak hajlamai zsenge évei óta; becsúgyának is az volt a tetőpontja, hogy a tudomány terén alkosson és gyarapítson. Szerény szavakkal jellemzi élete ez irányát barátai előtt, midőn egy magas kitüntetése alkalmából üdvözlök. „Igaz, — úgymond, — hogy a politika terén semmiféle, nem mondom nagyobb szabású, de még kisebb szabású munkálkodással nem dicsekedhetem; igaz, hogy nem nagy hivatalban, de még kis hivatalban sem forgolódtam, és *a mit tennem lehetett, az a tudomány és kultúra terén központosult*“.

Tudós természet volt ő minden ízében. Azaz nem oly értelemben érezte tudós voltát, hogy a tudomány mintegy csak díszét gyarapítaná a magas rangnak, melynek részese volt, ünnepi ékességet köicsönözne azon magas állásnak, melyet elfoglalt. A tudomány adta meg neki erkölcsi valóját, teljesen azonos volt ethikai egyéniségével; nem díszes függeléke egyéniségének, hanem valóságos jelleme, központi erénye mely teljes életfelfogását meghatározta és irányította, az élet minden vonatkozásaiban kísérte, melyről azt hitte — az imént bemutatott nyilatkozatából láttuk, — hogy benne merül ki életének gondviselészerű hivatása.

S magas tudományos értékét az igazi tudományosság legfőbb disze ékesíté: a szerénység. A kinek szerenéséje volt, hogy tudományos érintkezést folytasson vele, nem győzött épülni a tudós férfiú keresetlen szerénységén, mely tudós foglalkozása nagy hivatásának önézetével párosult. Hogy is lehetne szerénytelen az *igazi* tudomány? Igaz szolgája apró és nagy dolgokban az igazság keresésével tölti életét. Még a legszerencsésebb is sok csalódást ér, sok vergődésen és kételkedésen át emelkedik céljének közelségébe, S mily gyakran kell újabb tapasztalatokon okulva, önkezevel lerontania azt, a mit nagy fáradozás árán felépített! Hogyan is telhetnék el szerzett ismereteinek önző bálványozásával? Szerény skepsissel kíséri biztosaknak látszó eredményeit és fáradsággal szerzett tudását készséggel rendeli alá az ellentétes nézetek meggyőző erősségeinek.

Ilyen volt gróf Kuun Géza tudományos jelleme.

*

Ha tudományos előszereteténél, munkálkodása irányánál fogva, mintegy a potiori *orientalistának* jellemezzük, nem akarjuk ezzel együtt állítani, hogy tudományos érdeklődése, produktív munkája a keleti világ tanulmányozásában merült ki. Önálló dolgozatai és különféle hazai és külföldi folyóiratokban szét-szórta munkái arról tanuskodnak, hogy a keleti világon túl az ókori történelem kérdései egész terjedelmükben a legélénkebb módon foglalkoztatták figyelmét, hogy különösen még hazánk és e körben leginkább Erdély története és régiségei ismeretének gazdagítására törekedett. A tudományos érdeklődés e szövetkezése adja meg irányát irodalmi pályája legérettebb korszakának, midőn a nyolczvanas évektől kezdve a keleti irodalmak búvár-lását maradandó, kútforrászserű munkákkal a magyar őskor felderítésének javára fordítja. Úgy látszik, ez volt tudományos rendeltetése.

A keleti nyelvek és irodalmak körül 1857 óta kifejtett kutató buzgalma, mely soká e céltől teljesen független körökben mozgott, mintegy — talán nem is egészen tudatos — készü-lődés volt e magas kifejlés felé, mely gróf Kuun Géza helyét a magyar tudományosságban megállapítja: a magyar történet kezdeteinek megvilágítása a keleti irodalomból kölcsönzött fény-sugarakkal.

† Első gyermekkorra szellemi életét, melynek fejlesztésére finom műveltségű szülei magas tudományos színvonalon törekvő nevelőket rendeltek, gróf Kuun Géza maga rajzolta meg ama bájos visszaemlékezésekben, melyekkel *Gyermekéveim* czimen közel halála előtt az Erdélyi Múzeum 1904-iki folyamában aján-dékozta meg nagy egyéniségének tisztelőit. Nevelője, Gondol

Gedeon, szobájában bámulhatja a nyolcz éves gyermek legelőszőr az „Aristotelis Opera omnia“ felírástól könyvet, az ő kezében látja Hegel munkáit, az ő vezetése alatt már zsenge korában ébred érdeklődése a világirodalom nagy alakjai iránt, a magyar költészet kiváló termékei mellett. E körben már hét éves korában Csokonait olvasgatta nagy előszeretettel. A család régi barátjának, Döbrentei Gábornak rokonérzése, melyet e férfiú élete végéig tartott fenn számára, aranyozza meg gyermekkorra kezdő szellemi életét. Levelezést folytat vele, melyet 1847-ben azon kezd, hogy „bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait és kegyed nemes örömeit szaporíthatnám“. Döbrentei már két évvel ezelőtt intézett volt egy kedves verset „Kedves kis Geizám — Versmondó daliámhoz“.¹ Majd az elemi tanulás bevégzése után a középiskolai studiumra Pestre, később Nagy Kőrösre indul. Itt teszi le az érettségi vizsgálatot 1855 nyarán.

A középiskolai tanulmányok sikeres bevégzése után 1855/6—1857/8-ig a pesti tudomány-egyetem hallgatói közt találjuk; itt különösen a klassika philologia felé vonzódott. A klassika philológiát abban az időben a tiroli származású Halder Konrád, dicsőült Erzsébet királynénk első oktatója, képviselte egyetemünkön (1852—1858): a klassika philologia legelső tanára e főiskolánkon. E jeles nyelvtudós, kinek tudományos jelentőségét és hatását volt tanítványa, t. tagtársunk P. Thewrewk Emil egyetemi rektori beszédében behatóan méltatta, első és egy ideig egyetlen hallgatója volt gróf Kuun Géza; több éven át naponkint még privatissimumokra is eljárt hozzá melyek a görög irodalmon túl a philologia egyéb ágaira is terjedtek.² E mesterére vezet vissza gróf Kuun Géza a philologiai tanulmányok iránti vonzódását, az írók exegesisében tanusított methodusát, melyet később a keleti okiratok magyarázásában érvényesíthetett. A régiség-tudományi szakokat a kitűnő Kiss Ferencznél hallgatta, ki régebben a katonai mérnöki karnál volt alkalmazva és az ókori s a magyar régiség-tudomány iránt táplált szenvedélyét, melynek eredményességéről magyar és nemet nyelven közzétett munkái tanuszkodnak, 1852—1859-ig fővárosunk egyetemén mint a régiség- és éremtan helyettes tanára fordíthatta a magyar ifjúság hasznára.

¹ *Gyermekéveim.* — Az életrajz részleteire nem terjeszkedem bővebben, minthogy ezeket a családi levéltár adatai alapján már Szádeczky Lajos az Erdélyi Irodalmi Társaság 1905. szept. 27-iki ülésén tartott emlékbeszédében kimerítően ismertette. (*Erdélyi Múzeum* 1905-iki 8. füzetében; külön kiadásban is.)

² Ponori Thewrewk Emil *Egyetemi beszédei* (Budapest, 1905.) 35—38. l.

Az irodalomtörténeti és egyetemes történelmi kollégiumokat Reisinger Jánosnál hallgatta.

E tanárai közül legmaradandóbb hatást Kiss Ferencz tette gróf Kuun tudományos fejlődésére. Néki tulajdonítja azt az archaeologiai czélzatot, mely később orientalis tanulmányait átalhatja és azt a cselekvő érdeklődést, melyet kezdettől mindvégig szűkebb szülőföldjének történelmi és tárgyi régiségei iránt tanusít és melylyel az erdélyi tudományos életre oly termékenyítően hatott és tágas köröknek példátadó buzgalmat fejtett ki. Ennek a tanárának emléke hálásan fordult meg még aggkorában is a szellemi adományok iránt oly végtelenül hálás tudós ajakán. E bizalmas tanárának kíséretére bízták szülei, midőn az első egyetemi év bevégeztével legelőször váltják valóra azt az eszményét, melyet Döbrentei Gáborhoz intézett első gyermeklevelében oly bájos naivsággal hangoztat, hogy „bárcsak ezen levelezés ideje alatt utazhatnám be Európa művelt országait“. Első nagyobb külföldi útja, Kiss Ferencz professor társaságában, Ausztria nagy városaiba, aztán éjszaki Olaszországba vezetik, az éjszako-laszországi tavakhoz, Milanoba, Genuába, Velenczébe, a honnan át ismét Pestre törekszik az egyetemi tanulmányok folytatására. Ez utazáson bontakozott ki lelkében Itália rajongó szeretete, melyet élete füszerének nevezett, és melynek a tudományra nézve is termékeny gyakori olasz utazásokkal fog eleget tenni.

De legközelebbi utazása még egyelőre a deák-érdekeknek szolgált. 1858 őszén, ifjúkori barátja, Szilády Áron tagtársunk társaságában a göttingeni egyetemet keresi fel és az ottani nagynevű tanárok, különösen Ewald oktatásán óhajtja kiszélesíteni tudományos látókörét és azon tanulmányok keretét, melyet — mint látni fogjuk — magánszorgalommal tűzött volt maga elé már az előző időben: az *orientalis*, különösen a semitikus *tanulmányokét*, melyeknek akkortájt a göttingeni egyetem volt egyik leghíresebb német tűzhelye. De honvágya, szüleihez való gyengéd ragaszkodása megrövidítették tartózkodását a hannoveri egyetemi városban, melynek körülményeivel, úgy látszik, nem igen tudott megbarátkozni.

E kirándulással fejeződött be tulajdonképeni deák-ideje.

Ezen idő alatt azonban már szorgalmasan lerakta volt későbbi szaktanulmányai alapját.

Mint teljes életében mindvégig, úgy különösen a tudományos fejlődés ez első korszakában is távol volt az egyoldalúságtól, szellemi érdeklődésének egy pontra való korlátozásától. A szó legnemesebb értelmében készült úgynevezett *speczialistának*.

A speczialisták ellen igazságtalan előitélete van azoknak, kik a tudomány mivélésében a nagy szempontokat szeretik kitűzni.

Egyoldalú pedánsoknak szokták őket tartani, kik a tudomány legmellékesebb, legaprólékosabb mozzanatait tartják szem előtt, parányiságokba mélyednek, észre sem véve azokat a pontokat, a melyeken a kutatás részletességei az emberi műveltség nagy kérdéseivel érintkeznek és nagy feladataihoz kapcsolódnak. Pedig bátran állíthatjuk, hogy a tudományos munkának nincsen iránya, mely a figyelem szerteágazását annyira feltételezné, mint éppen az e névre igazán méltó specialistaság. A tudomány végtelenségének egy kisebb-nagyobb részletére szegezi ugyan pillantását, ebből indul ki és reá tér vissza minden elmélkedése és búvárkodása, erről óhajt, talán csakugyan kizáró módon, világosságot szerezni, reá világosságot deríteni: de erre csak úgy lesz képessé, ha a beláthatatlan egészhez képest parányi részlet egyetemes vonatkozásaiba is behatol, az általános nagy kérdésekkel méri össze, melyekből az ő részlete kisugárzik, a tudomány haladásának nagy mozzanatait a maga specialitására alkalmazza és világosabb megértésére fordítja. Az ilyen specialista nem fonja be lelkét a maga tudományos apróságának hálójába. Mindig az egésznek hatása alatt él; csakhogy arra a célra, hogy a részletnek hasznára fordítsa, mely feladatának középpontjában áll.

Ily értelemben indult specialistának gróf Kuun Géza is. Egyetemi kollégiumainak jegyzéke az emberi művelődés forrásainak nagy körére törekvő figyelmét bizonyítja. Hisz kezdő tanulmányainak e korszakában tudományos céljai mellett gyermekkorának szépirodalmi érdeklődését is nem csupán befogadó irányban érvényesíti.

Aztán, a mint egy fiataalkori meghitt barátjától tudom, tanul idejében folyton keresi és műveli az érintkezést a fővárosban élő czelebritásokkal a legkülönbözőbb tudományzakok terén. Leginkább a polyhistorok tesznek rá kiváló hatást. Egyik alkalmi nyilatkozatából azt tudjuk meg, hogy szellemi gazdagodásának élő forrásai közé tartozott dr. Balog Pál, „a kinek — úgymond — e sorok írója örök hálával tartozik azon jótékony befolyásért, melylyel szellemi fejlődését előmozdítani igyekezett: a legjelesebb polyhistorok egyike volt, természettudós, bölcsész, nyelvész, államtudós“.¹

E sokoldalú érintkezés és érdeklődés közt azonban jó korán domborodik ki a keleti tanulmányok felé irányuló vonzódása.

Húsz éves koráig folytatott munkálkodásáról és olvasmányairól közölt visszaemlékezéseiben maga avat be orientális tanulmányainak kezdeteibe, melyek pesti egyetemi kollégiumaival párhuzamosan folynak, sőt már középiskolai éveibe is visszanyúlni látszanak.

¹ *Keresztény Magvető* 1883. évf. 362. l.

„Feledhetetlen emlékü tanárainm egyike — úgymond — Halder Konrad görög-latin philologust, Reisinger János történést, Kiss Ferencz archaeologust szerettek volna belőlem csinálni, Téli Iván nem kívánta korlátozni elhatározásomat, Hunfalvy Pál, tanulmányaim nagy támogatója s előmozdítója a finn-ugor nyelvek tanulására, Ballagi Mór a sémi nyelvekre buzdított s hosszú időn át ezek vonzottak leginkább“.¹ „A mint Ballagi Mór *Héber nyelvtanából* megtanultam a héber nyelvet, a bibliát az eredeti szövegben kezdtem olvasni; a syr nyelvet Hoffmann nyelvtanából, tanultam magam szorgalmából s ezt a nyelvet és keresztény irodalmát annyira megszerettem, hogy első nyomtatásban megjelent dolgozataim némelyikét *Philosyrus* névvel írtam alá“.²

De mily úton juthatott az ifjú ezen, az ő köreiben, de hazánkban általán, akkoriban nem igen ápolt, sőt teljesen paragon heverő tanulmányok varázskörébe? Ennek a kérdésnek is ő maga megadja nyitját a már idézett autobiographikus vázlatban. „Évek múlva — úgymond, miután a Gondol Gedeon Aristotelesét bámulhatta — egy más könyv tett nagy hatást reám, melyet egy gyermekkori barátom tudós atyjának könyvtárában fedeztem fel; ez egy héber *pentateuchus* volt . . . s a keleti nyelvek iránti érdeklődésem, biztosan mondhatom, ezen pentateuchus meglátásánál kezdődik“.³ Tehát a biblia és az egyházi irodalom révén tartja bevonulását a keleti tudományok nagy birodalmába, melynek csakhamar oly hivatott mukásává lett. Mely időben? Feljegyzései pontosan nem avatnak be e részletbe. De bizonyára elég korán, ha tekintetbe vesszük, hogy első dolgozata e téren *A sémi névimódról* már 1857-ben, tehát gróf Kuun alig 20 éves korában jelenik meg a Hunfalvytól szerkesztett *Magyar Nyelvészet* harmadik kötetében.

Első lépéseit e tudományok terén teljességgel az autodidakta küzvései közt kénytelen megkisérleni. Mert nyilvános oktatása e fontos tudmányszaknak abban az időben a pesti egyetem bölcészeti karán még nem jutott. A keleti kultura ismertetése egyáltalán nem szerepel tanrendszerében. Remek akadémiai emlékbészédében megható módon ismertette Toldy Ferencz, hogy mily nagy akadályokat kellett leküzdenie Repiczky Jánosnak, míg elérhette, hogy 1852—1855. a keleti philológiát, csak kevesektől észrevéve, mint privat-docens képviselte budapesti egyetemünkön.⁴ Nem éppen buzdító epizód. Csak 1865—66

¹ *Legjelesebb könyveim*, összegyűjtötte és közrebocsátja Gyalui Farkas (Budapest, 1902 70. l.

² *U. o.* 69. l.

³ Gyalui Farkas id. 63. l.

⁴ V. ö. P. Thewrewk Emil, *Egyetemi beszédei* 49. l.

óta nyílik meg Vámbéry fellépésével a keleti tanulmányokra való oktatás és buzdítás hazánk akkori egyetlen egyetemén. Gróf Kuun Géza, a fiatal orientalista, tehát hajlamai követésében a fiatalok serkentésében kifogyhatatlan Ballagi Mór buzdító hatása mellett, az autodidaxis kenyerére volt utalva.

Azonban nem akarnám e hajlamai felelszírását pusztán a héber biblia görbe betűi megpillantása külső véletlenségének tulajdonítani.

Bizonyára az ő szellemében gondolkodom és halhatatlan lelkének tetszésével találkozom, ha tudományos iránya és előszeretete kibontakozásában előkelő részt juttatok azon tényezőnek, mely az ő érzésének, gondolkodásának és cselekvésének oly hatalmas rugója volt gyermekéveitől mindvégig: a jó *hagyományok* tiszteletének.

Keleti tanulmányaival és a bibliai régiséggel való kapcsolatokkal több százados erdélyi tudományos hagyomány nyomába lépett. S érdemes ez előzményekre futó pillantást vetnünk, annál is inkább, mert maga az a jelesünk, kinek emlékét tiszteljük ez órában, szüntelen érdeklődést szentelt a keleti tanulmányok előzményeinek hazánkban, melyekről külön munkát is szándékozott írni. Ő azonban leginkább ez előzmények őskorába szeretett visszanyúlni. Sok érdekest tár fel a budai születésű Escadelinus Matthaeusról „natione Hungarus“, ki Zsigmond király idejében Khinában járt mint hittérítő; valamint ő irányozta a figyelmet legelőször egy Magister Thaddeus Ungarusra, ki a XII. században Toledo-ban az arab tudományos munkák latin fordításában közreműködött.¹

Célunkra inkább a későbbi korszakok adatai tartoznak, melyek gróf Kuun kimutatásai ötletéből figyelmünket felkeltik és egymás közt szerves kapcsolatot tüntetnek fel. Ily irányban a keleti irodalmak iránti tudományos érdeklődésnek nyomait a XV. századig vezethetjük vissza. Elég felemlitenünk, hogy Temesvári Pelbart könyvtárában nemcsak Maimóni „Útmutató“-ja (Móreh) volt meg, hanem helyet foglaltak benne Avicenna munkái is arab nyelven.² Munkái és prédikációi, a mint ezt Szilády Áron és Horváth Cyrill kimutatták, a keleti irodalomra való ügyelésről tanuskodnak.

Élénk mozgalmat e tudományok körül a XVI. és XVII. században előkelő módon *Erdélyben* látunk, mely a XIX. században egy Körösi Csoma Sándort ajándékoz a tudományos világnak.

¹ *Egy fejezet a keleti tanulmányok történetéből Magyarországon.* (Keresztény Magvető 1883. évf.) — *Adalékok a keleti nyelvek, irodalmak és utazások történetéhez.* (U. o. 1892. évf.)

² V. ö. Marmorstein, *Zeitschr. für hebr. Bibliographie* VIII. köt. 83. l.

S itt két szempontból jut érvényre az orientalis ismeretek művelése: egyrészt gyakorlat-politikai, másrészt theologiai szempontból. Az elsőre maga gróf Kuun Géza szolgáltatott igen érdekes adatokat a heidelbergi orientalistákról szóló egy értekezésében,¹ melynek során azon tényt adja elénk, hogy az erdélyi fejedelmek a törökkel folytatott diplomáciai összeköttetés igényeitől indítva, török tolmácsokat képeztettek ki. E révén aztán számosan foglalkoztak erdélyi emberek a keleti ismeretekkel, kik közül többeknek neveit is megőrizték a történeti források.

E *politikai* érdekekkel párhuzamosan nagyon intensiv módon domborodik ki a keleti tudományok másik szempontja: a *tudományos*, igaz, hogy egyelőre leginkább theologiai czélok kitézése. S e téren dicsőséggel jár elül a XVI—XVII. században Péchi Simon kancellár, ki tudományos nagyságával ama kor bármely kiváló hebraistáját bátran versenyre hívhatja.² Egy erről tanuskodó magyar munkája melynek kéziratát a székelykeresztúri unitárius kollégium őrzi,³ már régóta van irodalomtörténeti bizottságunktól kiadásra kitézve.

S itt nyomban megemlíthetjük Erdély egy másik kancellárjának nevét is, gróf Bethlen Miklósét, ki bár önálló munkákat e téren nem teremtett, az erdélyiek érdeklődésének a keleti tanulmányok iránt azzal adta tanujelét, hogy hollandi tanulmányaiba belevonja az arab philológiát is, mint — Önéleteírásában 1662-ről értesít — a híres leideni professor, Golius, az arab nyelv legelső behatóbb európai szótárírója, „kedvéért egynéhány hetet és tallért odavesztegetek az arabica lingua-ra; talán ketten vagy hárman voltunk abban tanítványai.⁴

Ez az az idő, midőn a fejedelmek pártolásával is nagy számmal indulnak Erdélyből külső országokba a felsőbb tanulmányokkal foglalkozó ifjak, hogy Európa főiskoláinak legkiválóbb biblikusai és orientalistái oldalán e tudományokban tökéletesítsék magukat. Tanulmányaik bevégeztével egy-egy, néha több dissertatióval is gazdagítják az irodalmat és nem kevesen akadtak közöttük, kik ily igazi „specimen eruditionis“ számba menő munkával a komolyan búvárkodó szellem tanujeleit nyújtják. E munkák, melyeket bibliographiánk, a melynek körébe kétségtelenül tartoznak, csak hiányosan tart számon, rendszerint külföldön jelentek meg, azon egyetemek helyein, a hol készültek; számosan Németországban, még nagyobb számmal Hollandiában, a hol a híres Golius meg

¹ *Keresztény Magvető* 1904. évf. 3. és kk. I.

² V. ö. Kohn Sámuel, *A szombatosok* (Budapest, 1899.) 182., 194. és 265. II.

³ U. o. 269. és kk. II.

⁴ Gróf Bethlen Miklós *Önéleteírását*, kiadta Szalay László. (Magyar Történelmi Emlékek II.) I. köt. 291. I.

a Schultensek Leidenben, és Leusden János Utrechtben sok magyar ifjút láthattak előadó termeikben. Ez utóbbi utrechti professor egyik munkáját Apafi Mihály erdélyi fejedelemnek, egy másikat e fejedelem híres kancellárjának Teleki Mihálynak dedikálja nagyérdékű előljáró levelekkel, melyekben nekik mint e tanulmányok bőkezű és áldozatra kész előmozdítóinak fejezi ki köszönetét. S mint mondám, e külföldi, jelesül hollandi tanulmányutaknak nagyon szapora eredménye nyilvánul az irodalomban. Nem ismételtem el e helyen, a mit más alkalommal e holland-magyar irodalomról már egybeállítottam.¹ Csak érinteni óhajtanám azt a tényt, hogy egy Schultens Albert iskolájából kikerült *Sylloge dissertationum* című testes quartkötet majd csaknem kétharmadát magyar munkák foglalják el, köztük Tsepregi Ferenczé is, a későbbi kolozsvári professoré, kinek tudományos véleményét a nagy hollandi mester kiválóan számba veszi és *Origines hebraeae* című munkájában nagy elismeréssel teszi magáévá. S a már kimutatott adatokat most számos magyar s köztük különösen erdélyreszi ifjú szerző nevével és a hozzá kapcsolódó könyvczímmel lehetne kibővíteni, melyekkel a hollandi tudományos bibliographiában bővében találkozunk. Ott van, Cassai G. M., Fay J., Köpetzi S., Szatmári D., Szatmári S. O., Szentesi, Wetsei G., Borosnyáni S. N., kiknek tudományos érintkezései az 1709—1722. terjedő időkörben Leidenben, Franequerben, Utrechtben és Groningenben láttak napvilágot.

E dolgozatok tartalmukkal pusztán a héber nyelvtudomány, a bibliai exegesis és régiségtudomány körében mozognak és e kutatások XVII—XVIII. századi állását tükrözik. De a külföldön iskolázó magyar ifjak csakhamar túllépek e korlátozást. Csak egy nevet óhajtok említeni és egy tényt, melyre orientalis tudományosságunk története mindig nagy büszkességgel hivatkozhatik. E név Uri Jánosé, ki nem Erdély fia ugyan, de az innen kiinduló szellem hatása alatt művelődik Debreczenben és ki a XVIII. század hetvenes éveiben Hollandiában és Angolországban megjelent kiváló munkákkal,² az arab, török és perzsa irodalom apparátusát gazdagítja.

S a tény a következő: Midőn 1770 körül a híres oxfordi

¹ *Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliographiájához.* Egyetemes Philologiai Közlöny. IV. köt. (1880.) 113—129. — *A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században;* u. o. VII. köt. (1883.) 42—44. Teleki Mihály és Leusden János; u. o. VIII. köt. (1884.) 666. l.

² Ezek közül hét fel van sorolva Balogh Ferenc: *Uri János magyar tudós Oxfordban* című cikkében (*Sárospataki Füzetek* X. köt. — 1866. — 409—13.) Az ott említett könyvek nem meritik ki Uri irodalmi munkáját, melyre talán más alkalommal visszatérek.

Bodleian-Library igazgatói arra határozták el magukat, hogy e keleti kézirat kincsekben már abban az időben is gazdag könyvtárt egy kimerítő catalogussal hozzáférhetővé tegyék, nehéz volt oly tudóst találni, ki e nagy feladat végzésére elég sokoldalú nyelv- és tárgyszerrettel rendelkezék. Sok keresés után Uri Jánost, a magyart, szemelték ki e feladat megoldására, ki — így mondják az 1787 február 2-ikáról keltezett előszóban — „már midőn Leidenben tartózkodott, a híres Schultensnél, foglalkozott a keleti nyelvekkel. Ezt a nekünk ilyképpen ajánlott férfiút fogadtuk fel, és évi stipendiummal láttuk el, míg az ügyet teljesen végrehajtotta. Mert e feladattal több éven át fáradozott. Az egyes kódexeket, melyek héber, chaldaeus, aethióp, syr, arab, perzsa és török nyelven vannak szerkesztve, egyenkint megvizsgálta; tartalmukat néha rövid, vagy ha a tárgy fontossága szükségesnek mutatta, bővebb szóval fejtegette, a szerzők neveit és a könyvek czimeit, a mennyire lehetett, az eredeti nyelveken kimutatta a codexek rendezetlen tömegét rendbehozta és osztályozta.

Ennek a közel egy évszázadon át lappangó hagyománynak kapcsolatába helyezzük gróf Kuun Géza keleti tanulmányainak kezdeteit.

A héber nyelven és a biblia eredeti szövegein kezdi. Innen aztán a többi sémi nyelveket is bő terjedelemben bevonva tanulmányaiba, az általános sémi philologia kérdései felé irányul érdeklődése. Első, már 20 éves korában közzétett értekezését tekintélyes sora követi a sémi összehasonlító nyelvészet egyes kérdéseit tárgyaló dolgozatainak, melyekben a sémi nyelvtudomány művelésében érvényesülő újabb irány hívének bizonyul.

Ily szellemben 1865-től kezdve egymást érik szorgalmas nyelvészeti tanulmányai a Nyelvtudományi Közleményekben, majd első osztályunk Értekezései során. Kutatja „az örökkévalóság fogalmának kifejezését a sémi nyelvekben“ (1865); az éppen csirázó assyrológiának vonatkozásait a sémi nyelvhasznításra (1866), a sémi névszó számviszonyait (1868), a sémi nyelvek magánhangzóinak viszonyait e nyelvosztály különböző képviselőiben (1872); tárgyalja a sémi nyelvgyökerek elméletét (1867), a héber nyelv *eth* szócskájának funkcióit, az új-arab nyelv megkülönböztető jelenségéit (1865); 1870-ben az Ascolitól tanított árja-sémi nyelvrokonság kérdéseit ismerteti kritikai módon. Szeret a phoenikiai és egyéb sémi epigraphikus régiségekkel is foglalkozni; tanulmányozza Cyprus-szigetének phoenikiai felírásait (1868) és az annak idején nagy feltűnést keltett moabita emlékkő szövegét (1874). A szorosan vett nyelvtudományi kérdéseken túl a bibliával kapcsolatos történelmi és irodalmi kérdésekre is ügyet vet. Korán elhunyt tudósunk Beöthy Leó egy munkájának (Juda, Izrael

és Aram) ötletéből a bibliai chronológiához nyújt adalékot (1875); ugyanabban az esztendőben a Ximenes bibornoktól kiadott polyglott bibliáról (Complutensis) teszi közzé tanulmányát.

Látnivaló, hogy elhunyt tagtársunk figyelme és tudományos érdeklődése ez évtizedben a sémi philologia legkülönbözőbb hajtásaira terjedt; sűrű publicatióiból az a törekvése sugárzik ki, hogy az Európa egyetemlein és tudós társulataiban éppen akkor új virágzásnak induló, de tudományos irodalmunkban körülbelül teljesen parlagon heverő nagyfontosságú tudományágnak nálunk is némi hatását mutassa be. A tudománynak a tudós Európában szelétiben művelt ez ágát a jelzett időkorben Ballagi Mór mellett leginkább ő képviseli az Akademián és tudományos irodalmunkban.

*

„Philosyrus“ azonban nem elégszik meg pusztán a sémi nyelvtudomány művelésével, a melyen tudományos írói pályája kezdődik. A sémi philologia iránt táplált érdeklődését ugyan mindvégig fentartja. Tanuságot nyújt erről azon tény is, hogy midőn másodelnöki minőségében 1902-ben (május 11-én) ő tartja a közülésünket megnyitó beszédet, ez alkalommal tudós értekezéssel kívánván megfelelni e feladatnak, a sémi nyelvek morfológiájának egy érdekes kérdését választja értekezése tárgyául.¹

De e mellett már jó korán a keleti nyelvek egyéb csoportjai felé is irányul figyelme. Abban az időben — a hatvanas években vagyunk — az orientalizmus körében még nem állott volt be a tudományos foglalkozásnak szoros körülhatárolása nyelvcsaládok szerint. Az arab nyelv és irodalom tanulmánya mintegy önként maga után vonja a perzsa és török irodalmakét. Az ember mintha saját tanulmányával is magának a keleti kultúrának fejlődési menetét tükrözné. Nem is annyira a szoros értelemben vett nyelvtudomány a céljuk, hanem inkább a nyelvismeret eszközével az emberiség *művelődésének* búvárlására törekedtek. Gróf Kuun Géza is — nem állapíthatom meg a pontos időt, de mindenesetre már a hatvanas évek közepe táján — már korán beleilleszti tanulmányainak körébe a török és perzsa irodalmat is. Első nyilvános kilépése az orientalizmus e körének irodalmában 1871-ből való. A „Rivista Europea“ ez évfolyamában közöl egy cikket *Sopra il conjunctivo delle lingue turche* és ugyanott ismerteti Vámbéry munkáit. Török tanulmányaival van kapcsolatban az a könyve, melyet sok éven át méh-szorgalommal folytatott tudományos munkálkodása legkiválóbb termékének

¹ *Akad. Értesítő* 1902. évf. 311. és kk. ll.

tekinthetünk; a *velencei Kún Codex*-ről írt nagy könyve,¹ mely-lyel gyakori velencei tartózkodásai alatt egy évtizeden át állan-dóan foglalkozott és melyet mint török tanulmányainak érett gyü-möleseit 1879-ben adott át Akadémiánknak. A keleti tudomány egy évszázadokon át érzett hézagát töltötte be e munkával, mely tudományos híret a távol külföldön is megállapította.

Azon könyvek között, melyeket az olasz renaissance zász-lósa, Petrarca 1362-ben a velencei köztársaságnak ajándékozott, s melyeket a Marcus-könyvtárban őriznek, egy 1303-ból származó codex volt a legbecsesebb, mely latin betűs átirással egyebek közt a kún nyelvjárás grammatikai vázlatát, kún szójegyzékeket, kún-latin, kún-germán glossariumokat, terjedelmes kún vallásos és épületes szövegeket, világi darabokat foglal magában, tehát mód nélkül gazdag apparatust egy nyelvről, melylyel a magyar nemzetbe való teljes beolvadásuk előtt a kúnok itt hazánkban is éltek.

E codex régóta vonta magára a tudós világ figyelmét. Nem kisebb férfi mint Leibniz és hazánk tudósai közül Cornides és mások érdeklődtek iránta. A távoli törökség köréből Árpád-házi királyaink alatt ideszakadt néptörzs ez irodalmi maradványa nemcsak nyelvészeti, hanem történelmi és ethnographiai oktatással is kecsegtetett. Az érdeklődők nem igen voltak képesek a problémával megbirkózni. Klaproth, korszakának híres orientalistája, megfejtési kísérletével valósággal megnyomorította a nagybecsű anyagot. Most gróf Kuun Géza lép a sorompóba; s azzal a lelkiismeretességgel, mely munkáit jellemezi és a tudományos határvidékeken szerzett széles erudíciója segítségével a Petrarca-codex több százados problémáját közelebb hozta a megoldáshoz. Mély irodalmi tudással 134 lapra terjedő Bevezető értekezésében a kún kérdésnek állását adja elő a nyelvészetben és a történe-lemben és ezzel kapcsolatosan a tanulmány kiindulóját tevő codex jelentőségét, a körüle történt kísérleteket és azok értékét kritikai éleselműséggel feltünteti. Csak ezután tér rá a codex részleteinek úgyszólván mikroszkopikus vizsgálatára; a Vámbéry kimutatása szerint sokszor nagyon is megtévesztő latin átirásból, a meny-nyire ily romlott anyag alapján lehetett, helyreállítani törekszik a szövegek, glossák és szójegyzékek török aequivalenseit; mind-

¹ *Codex Cumanicus Bibliothecae ad templum Divi Marci Vene-tiarum* primum ex integro editit, prolegomenis notis et compluribus glossariis instruxit Comes Géza Kuun, Acad. Sc. Hung. Sodalis. Buda-pestini, 1880. — E munkához pótlásokat és újabb kutatásokat közölt: *Additamentorum ad codicem cumanicum nova series* (1883); *A kúnok nyelvről és nemzetségéről* (Akad. Értek. 1885); *Quinquaginta aenig-mata cumanica* (1888); *Újabb adatok a Kún Petrarca-codexhez* (Akad. Ért. 1892).

ezek alapján meghatározza a kún törökség helyét a sok nyelv-járású törökség rendszerében.

Az európai turcologia nagy hálával fogadta a magyar tudós e munkáját, S volt miért elismeréssel fogadnia. Hiszen nagybecsű segédeszközt nyújtott a török dialektusok történetének és elágazásának ismeretéhez; kiinduló pontot a törökség azon réte-gének, melyhez a kún nyelvjárás tartozik, történeti és dialektolo-giai tárgyalásában.

Ily értelemben vette kiindulópontul, Radloff a Codex Cumanicus adatait egy nyelvészeti tanulmányban.¹ S 1894-ben Houtsma utrecht-i professor a török nyelvészet hollandi képviselője, a Codex Cumanicus alapján világíthatta meg azt a török nyelvjárást, melyet Egyiptomban a XIII. században a mameluk szultánok körében használtak és melynek glossariumát egy régi kéziratból meg ő bocsátotta nyilvánosságra. E glossaiumnak a kún ada-tokkal való egybevetése alapján kimutatja, hogy mindkét rend-beli törökség a kipcsaki ágból való. „Hogy ezt bebizonyítsam — úgymond — könyvem betűrendes indexében a török szók mellé a Codex Cumanicus megfelelő transscriptióit helyeztem, gróf Kuun kiadása alapján.”²

Mindezekből láthatjuk, hogy nem meddő munkát végezett elhúnyt tagtársunk lelkiismeretes fáradozásával; hanem hogy hatást tett vele ez európai turcologiára, a nyelvtörténeti ismeretek fej-lesztésére bővebb körökben.

Nem szállítom alá későbbi nagy munkáinak értéket, ha ismételve hangsúlyozom, hogy tudományos kihatását tekintve a Codex Cumanicus feldolgozását becsülöm legfontosabb dolgozatául, mely állását a tudományos irodalomban a legmaradandóbb módon állapítja meg.

E nagy könyvvét latin nyelven írja. A latin nyelvvel úgy élt akár anyanyelvével és e képességét ezentúl is még több ízben mutatja be. Hiszen gyermekkora óta bizalmas barátai vol-tak a latin irodalom remekei. A római és görög írók műveit — úgymond Visszaemlékezéseiben — az eredeti szövegben már mint tizenötéves ifjú nagy előszeretettel és kedvteléssel olvagattam s néha ezek olvasása közt virradt rám a hajnal³ és volt miért Halder Konrád professornak kívánnia, hogy görög-latin philologus váljon belőle.

Bár anyanyelvén kívül már ifjúkori neveltetése alapján is

¹ *Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus* (Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences VII. sorozat, 35. köt. 6. sz.) Sz.-Pétervár 1887.

² M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar* (Leiden, 1894) 5. l.

³ Gyalui Farkas i. h. 69. l.

több európai művelt nyelvvel szóban és írásban egyenlő tökéletességgel élhetett — Keller Ottó prágai tanár azt mondja róla: „der reine Mezzofanti“,¹ mindamellert nagyobb munkáiban kiváló előszeretettel a latin nyelvet műveli. S talán nem esalódom, ha e tényt egy lélektani vagy talán inkább ethikai mozzanattal tartom kapcsolatban, melyre gróf Kuun Géza tudós jellemének meghatározásában már fentebb is súlyt helyeztünk. Egész jellemét, mint emberét, mint tudósát, mint hazafiút, mint egyháza tagját egy általános érzés hatja át, mely magatartásának a tudományban és a társadalomban mintegy központi elveként alakul ki: *a hagyományok kegyeletes tisztelete*, nem vak ragaszkodás hozzájuk, hanem tisztult historiai tudattal megbecsülésük és szerves feldolgozásuk a fejlődő szellemi élet javára.

A tudományban nem barátja a rontó tendenciáknak, a balomra döntő vakmerőségnek. Talán inkább túlmenő az óvatosságban, mintsem hajlandó a régiségtől átvett anyag kételkedő szemlélésére. S hagyomány-érzése, melyet tudományos élete zsenge kezdetében is tapasztalhatunk, úgy látszik, írásának alakiségében is, mindenestre nem megfontolt czélzatossággal, hanem mintegy természetes ösztönnel érvényesül, midőn a magyar tudományosság régibb módjára, a latin nyelven szeret megszólalni, historiai örököse magyar orientalista elődjeinek, Tsepreginek és Urinak.

A Codex Cumanicussal gróf Kuun Géza tudományos érvényesülésének új korszaka nyílik meg. Már nem pusztán *sémi* nyelvtudós. Érdeklődésének körébe mindinkább a *török* régiség is bele van illesztve: tudományos törekvéseinek igazi gazdagodása. Már most ezentúl kiváló módon vesz részt a török régiséggel kapcsolatos kérdésekben, a krimi tatárságtól kezdve, mely iránt már 1873-ban érdeklődött volt,² vissza a délszibériai Jeniszei és az éjszakmongoliai Orkhon folyamok partján talált, a VIII. századba nyúló legrégebb keleti török nyelvemlékekig, melyek az iszlámtól még nem érintett törökség lelki világáról hoztak közvetlen hírt és a Köktürk törzseknek (khinai Tu-kiu) a nagy khinai birodalomhoz való politikai viszonyáról tesznek hiteles tanuságot.³

E körben munkásságát a *historiai ethnographia* módszere és czéljai jellemzik. A kutatásának kerületébe tartozó népeket, az ő esetében különösen a magyar és a vele rokon török és tágasabb értelemben az összes ural-altáji népeket, régibb törté-

¹ *Nachruf gehalten in Wissenschaftl. Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag am 24 Mai 1905.*

² *Adalékok Krim történetéhez* (Akad. Ért. 1873).

³ Dr. Graf Géza Kuun, *Kritische Beiträge zur ural-altaischen Philologie.* (Westöstliche Rundschau III.) 1897.

neteikről tanuskodó irodalmi okmányokból taunlmányozni és a kiderített történelmi adatokat az újabbkori tanulságokkal összehasonlítani: e törekvés indította szorgalmas kutatásait a múlt század nyolczvanas és kilenczvenes éveiben. Nagyszámú tudományos dolgozat tanuskodik e törekvéséről; mintegy előtanulmányok monumentális nagy munkájához, mely gróf Kuun Géza terjedelmes eruditiójának legkimagaslóbb emlékjele: *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis Historia antiquissima* (2 köt. Kolozsvár, 1892—95.) „studiorum per multos annos assidue continuatorum fructus“, mint előszavában mondja.

E gazdag könyvnek csak nagyjában jelzem czéljait és irányát, midőn azt mondom, hogy rendszeres és éretten feldolgozott alakban nyújtja repertoriumát mindazon tudositásoknak, melyeket a byzáncezi és az arab irodalomból a magyar nép őshazájáról és vándorlásairól a honfoglalás határáig összegyűjtetett. A vándorló magyarokat az Altai vidékéről Jugriába, innen Baskiriába kíséri irodalmi adatgyűjtésével; majd a VIII. században a Káma partján találkozik velük, hol a *madsar* név először lép elő; innen a IX. század közepe felé Lebédiába indul velük; majd az Atelkuzu-ba történt letelepedésre tér át; aztán a Panoniába és Moraviába indított hadviselést kíséri forrástanulmányával, a bolgár háborút ismerteti, míg végre a honfoglaláshoz érkezik el. A görög és arab adatokkal krónikáink értesítéseit világítja meg, melyek iránt nem osztozik a skeptikus kritika minden szigorúságában; és e régi tanubizonyságok segítségével az újabb nyelvészeti és ethnographiai kutatások eredményeit is bíráltra bocsátja.

A históriai ethnographiának valódi tárházát gyűjti egybe az excursusokban, melyekkel a két kötet tartalmának egyes mellékesebb pontjaira tér ki.

A széleskörű irodalmi tanulmányok, melyek a „Relationes“-t eredményezték, egyúttal alapos előkészülésnek bizonyultak azon tudós munkához, melylyel a millenniumi ünneplés emlékére a történelmi bizottságunktól kiadott nagy forrásmunkához (A magyar Honfoglalás kútfői) hozzájárult¹ és melynek fokozatos előhaladásáról a munka folyamata alatt többrendbeli tudós értekezésben adott számot első osztályunk ülésain.² Ez emlékmunkában az ő természetes osztályrésze volt, hogy egy Corpusba gyűjtse össze a muhammedán világ X. és XI. századbéli íróinak azon adatait, melyek a magyarokra és a velük rokon vagy velük

¹ *Keleti Kútfők* (1898) 148 lap (4-ed rét).

² *Akad. Értesítő* 1893. évf. 172—181. l., 1894. évf. 169—182. l., 223—228 l.

kapcsolatban levő népekre (besenyőkre, alánokra, kazárookra, bas-kirokra, bolgárookra stb.) vonatkoznak, melyek akár közvetlenül, akár közvetve a honfoglalók régiebb viszontagságaira és vándorlásaira világot vetnek. Gondosan gyűjtötte egybe a keleti (arab és perzsa) szövegeket, lelkiismeretesen fordította azokat, minden egyes kútfőt tájékoztató bevezetéssel kísérve, azért, hogy e fontos irodalomban a nem-orientalista is feltalálhassa magát, s hogy belső viszonyait, a szerzők kritikai értékét megismerhesse.

E tanulmányai során a tudományos világnak legelőször mutatta be a keleti ethnographiai irodalom egy addig föl nem használt forrását, melynek a magyarokra és a velük kapcsolatos népekre vonatkozó részeit a *Keleti Kútfők*-ben feldolgozta és melynek részletesebb ismertetését egy későbbi munkában a Kútfők keretén túl is kiterjesztette.¹ Ez író Gardézi, a IX. század egy perzsa nyelven író föld- és néprajzi tudósa, kinek munkája egy egyetlen oxfordi kéziratban maradt fenn, melynek nyomán addig csak ritkán volt róla szó az európai irodalomban. Legelőször gróf Kuun Géza tanulmányai ismertették e fontos munkát s gazdag tartalmát és méltatták helyét a régi arab-perzsa néprajzi irodalomban.

A históriai ethnographia keleti forrásainak tanulmányába mindinkább belemélyedvén, tudományos érdeklődése a szorosan magyar és altáji vonatkozású tárgyak határain túlra is csábította. Körösi Csoma Sándor emlékezetének tisztelete volt az érintkezési vonal, melyen az ő kedvencz török és ugor kutatásairól Tibet rejtélyes országába is átbarangolt, főleg keleti források feldolgozásával, de a nyugatiakat is széles körben felhasználva, vázolván *Ismereteinket Tibetről*,² mely dolgozatával a Körösi Csoma emlékére alapított emlékelőadásaink sorozatát a keleti világ kutatásainak nagy magyar úttörőjéhez méltó módon megnyitotta.

*

Az emberiség szellemi életének nyilatkozásai közül kiemelkedő módon kötötte le gróf Kuun Géza figyelmét a *vallástörténeti* szempont. Nyelvtudományi és ethnographiai tanulmányaiban mindig kiváló czélja volt a népek vallásos fogalmainak és élő érvényesülésüknek ismerete és ismertetése. Már akkor, midőn a biblia tanulmányozásának kapuján tartotta ifjúkori bevonulását az orien-

¹ *Gardézi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei*; kiadta, magyarra fordította, jegyzetekkel ellátta gróf K. G. Budapest, 1903.

² Budapest, 1900. (M. Tud. Akadémia.)

talís tudományok tágas birodalmába, főképpen vallástörténeti érdeklődése vezette.

Ez alapon vált belőle előbb sémi nyelvész, érdeklődésének bővülésével az orientális irodalmak mind tágasabb köreinek művelője. A vallástörténeti szempontok egész fejlődésén keresztül mindvégig szellemi látókörének előkelő sorába helyezkednek. Kell-e erre szembetünőbb bizonyítékot felhoznunk, mint azt a tényt, hogy a „Keresztény Magvető“-nek 1875-től kezdve 1903-ig szorgalmas munkatársa volt és hogy ez idő alatt a nevezett theologiai folyóiratnak nincsen kötete, melyhez egy-egy, némelykor több terjedelmes dolgozattal ne járult volna? A maga erkölcsi világnézetének alaphangulatát vallásos érzéséből merítette; erről életével és irataival szüntelen tanuságot tesz.¹ Nem csoda, hogy a tudóst is kiváló módon érdekelte, és hogy mint író kifoghatatlan kedvet és hivatást érzett arra, hogy felkutassa és olvasóival megismertesse, hogy az emberiség évezredek történelmi fejlődése útján, s hogy az emberiség különféle körei mily módon törekedtek kapcsolatot alkotni és fentartani a végtelennel. Távol a szűkkeblű dogmatismustól, a vallásos élet megnyilatkozásait és tüneményeit a történelmi fejlődéstől nyújtott módszerekkel világította meg. A vallástudomány terén örömmel üdvözölte az összehasonlító és történelmi iskolák érvényesülését. E szemponton indul számos cikke, melylyel a hetvenes évek óta mindinkább erősödő módszerek alkalmazását ismerteti. Mert nagy fontosságot tulajdonít a tudomány önálló előbbrevitele mellett annak a sok tudóstól jogtalanul kicsinyelt feladatnak, hogy a tudomány haladásait és újabb eredményeit az értelmes nagy közönséggel megismertesse azon módszerek bemutatásával, melyeknek alkalmazása a tudás haladását elősegítették.

Első sorban természetesen a sémi népek vallásformái érdeklik. Két ízben mélyed a mandaeusok vallását illető újabb kutatásokba (1876 és 1879²); a másoktól felkutatott eredményeket saját olvasottsága alapján lényegesen kiszélesíti. Hogy azonban a vallástörténet kérdései a legtágabb körben érdeklik, mutatja azon essai-ivel, melyekben a legújabb kutatások alapján a *germán* népek mythológiájáról (1891), a *khinai* népvallásról (1895), a *tibeti* buddhizmusról (1900) nyújt tudományos tájékozást. A részletes ismertetéseken kívül számon tartja a vallástudomány terén előlépett új *általános* elméleteket, természetesen első sorban a Müller Miksa elméletét a vallás keletkezéséről (1878), az össze-

¹ Különösen reámutathatók a „*Millenniumi gondolatok*“-ra, melyeket Velenczéből 1896-ban a Keresztény Magvető-nek küldött.

² A zárójelek közötti évszámok a Keresztény Magvető évfolyamait jelezik.

hasonlító mythologia módszerét, melyet barátja de Gubernatis egy munkája ötletéből ismertet (1880); a szerzővel ellentétes állását fejt ki Terenzio Mammiani vallásphilosophiai munkájának ismertetésében (1881) és ez alkalmat egyúttal arra használja, hogy a sémi, árja és altáji nyelvek megfelelő szókincsének alapján világot vessen azon különféle módokra, melyek szerint a *szenéség* és *imádás* fogalmi e népek lelkeiben tükröződnek. E példából is láthatjuk, hogy nagyszabású ismertetéseihez, melyekben gyakran a szerzőkkel lényeges ellentétbe is lép, saját — legszivesebben philologiai alapon nyugvó — kutatásait is kapcsolja. Mélyreható, széles kutatásokon alapuló és alaki tekintetben is vonzó monographia-számba megy *Adalékok az imádság történetéhez* című tanulmánya (1889); ebben a primitív néptörzsektől, fel a műveltség magas fokáig felkapaszkodott népekig kutatja az imádság nyilvánulását, kezdve a bűbájosság alantjáró gyakorlatain a szellemi vallástól sugalt fenkőlt hymnusokig, különös tekintettel itt is azon tanuságokra, melyeket a nyelv tényei szolgáltatnak az eszmék történetéhez. Az ember szinte sajnálná, ha e maradandó értékű kutatás egy speczialis körű folyóiratban maradna elrejtve. Mindenesetre előkelő helyre tarthatna számot egy gyűjteményes kötetben, mely gróf Kuun Géza kiválogatott értekezéseit foglalná magában.

1900-ban az összehasonlító vallástudomány művelői legelőször Párisban, aztán (1903-ban) másodsorra Baselen szerveztek nemzetközi kongresszust, mely azon hivatást teljesíti, hogy tanácskozásaival, tárgyalásra kitűzött általános és részletes kérdéseivel az új vallástudományi módszer érettségi fokát feltüntesse. Gróf Kuun Géza szívesen csatlakozott e mozgalomhoz, melynek céljait saját tudományos törekvésével azonosoknak ismerte. Mindkét kongresszus tagjai közé sorakozott, bár nem volt módjában személyes megjelenéssel is részt venni munkálatainkban. A párisi kongresszus aktáit két cikkben behatóan ismertette (1903 és 1905); az utóbbi *Az összehasonlító módszer a vallástudományban*, mely Comte Goblet d'Alviela belga tudós kongresszusi előadásával foglalkozik, gróf Kuun tollának legutolsó terméke hattyúdala. Már csak halála után jelent meg. (Keresztény Magvető 1906-iki május—júniusi füzetében, 121—134. lapokon.).

*

Nagyterjedelmű tudományos kapcsolat körében mozgott gróf Kuun Géza. Már gyermekkorában nyilatkozó utazási kedvének nagy mértékben tehetett eleget férfikorában Európa művelt országaiban, a melyekbe évről-évre, nem turista kedvtelésből, hanem leginkább tudós célokkal rándult. Utazásainak legkedvel-

tebb célja Olaszország maradt. „Alig van — így beszéli hitves-társa — Olaszországban városka, melyet G. fel ne keresett volna; egy régi lámpa, egy fresco elég volt arra, hogy fárad-ságot ne kiméljen annak megtekintésére.“ Ez országban dolgozott leginkább a könyvtárakban is. A mit az imént élete főmunkájának tekinthetünk, a velencei könyvtárakban folytatott búvárkodásá-nak gyümölese.

Ez úton is benső személyes baráti viszony szövődött közötté és neves európai szaktársai között, kikkel folytonos tudós eszme-cserét folytatott és kik közül többen nem egy ízben voltak a barátságos marosnémeti kastély vendégei. Schott Vilmos, az altáji nyelvész egyik megalapítója, Gablenetz György, a nagyemlékű sinológ és összehasonlító nyelvész, a szellemes indolog Angelo de Gubernatis, François Cumont, az úttörő belga régész, Emilio Teza páduai tanár, Michele Amari nagyhirű olasz orientalista és Sicilia történetirója, Jung Gyula és Keller Ottó prágai tudósok megbítt barátai voltak, kikkel évtizedeken át folytatott sűrű baráti kapcsolatot és kik közül többen halála után érzelmes irodalmi emléket is szentelnek elköltözött magyar barátjuknak. Emilio Teza a Kalidásáról írt tanulmányát az ő emlékének ajánlja, kegyeletes hálául azon tudós munkáért, melyeket Olaszország e magyar barátja ez ország tudományos kincsesházaiból meritett.¹

Maga gróf Kuun rendkívül érdekes módon ismertette talál-kozásait és kapcsolatait, melyeket olasz utazásainak köszönt; ezek közül a Dora d'Istriával való ismerkedésének leírását² tanulság tekintetében még felülmúlja az a valóban bilincselő czikke, melyben a nagy Goethe unokájával, Wolfganggal foly-tatott sokéves baráti viszonyát ismerteti.³ 1863-ban Velenczében ismerkedik meg az elzárkózott életmódú Goethe Wolf-ganggal, ki a Marcus-könyvtárban a Bessario bibornokra vonat-kozó kutatásaival foglalkozott; majd ismét Bécsben, legutóbb Weimarban (1876) találkozhatnak és érintkeznek. 1864—1882-ig szakadatlan levelezést folytat Goethével, kinek halála után e férfi

¹ *I Raguidi di Calidasa. Tentata versione in stroffe di varia misura del primo canto.* (Venezia 1905): »*Alla memoria del conte G. Kuun di Osdola* offro queste poche pagine. Il dotto ungherese, gentile sangue animo gentile, diede gli studi all' oriente dei musulmani e lascia, in casa e fuori, onorato nome. Ebbe cara l'Italia: e dei tesori serbati nelle nostre librerie illustrò con sagacia e con dottrina il codice cum-anico della Marciana. *Con affetto e con desiderio ripenso ad indulgente amico.*«

² *Erdélyi Múzeum* 1889. 1—8. l.

³ *Münchener Allgemeine Zeitung* 1888 évf. 84. sz. (márcz. 24.) „Beilage“-ja; magyarra ford. Sólyom-Fekete Margit a kolozsvári *Nemzeti Hírlap* 1905. július 17. és 18. számaiban

jellemzésére forrásszámba menő bájos essait szentelt. E baráti viszony tárgyi emléket a grófné szívességéből most Akadémiánk Goethe-szobája örzi.

A külföld tudományos köreivel folytatott sűrű személyes érintkezésével az európai tudományos irodalomban való részvétele is lépést tart, melynek kiadványaiban gyakran találkozunk dolgozataival. Írt német és francia, de legnagyobb előszeretettel, úgy látszik, olasz tudományos folyóiratoknak. Nevezetesen a *Rivista Europeában*, a *Nuova Antológiában*, a *Bolletino italiano degli studi orientali*ban, a *Giornale della Società Asiatica Italiana* füzeteiben stb. találkozunk cikkeivel.

S megható vonása nagy tudósunk jellemének, hogy a nagy művelt világra kiható, sohasem szünetelő kapcsolatait egy nagy szellemi kör peripheriájának tekinti, melynek központja az ő hazafiúi kötelességtudása számára szűkebb szülőföldje *Hunyadmegye*. Ez az ő forró hazafiságának gyújtója, innen indulnak ki és ide központosulnak minden jobb érzésének sugarai. „A legközvetlenebb haza — úgymond egyikében azon elnöki beszédeknek, melyekben a legmagasabb feladatokról szóló meggyőződéseit tárja elénk — kinek-kinek megyéje, hol bölcsője ringott, a melyhez a boldog gyermekkor dicső emlékei és benyomásai csatolják, hol élete nagy útját hivatott megtenni, a kezdettől a végig“.¹

„Úgy voltam meggyőződve, hogy a hazafiak első kötelessége azon szűkebb hazában tenni és működni, melybe az isteni gondviselés helyezte. És hogy a kezdet nem *ott* van, a hol a hazafias működéseknek szélesebb körü kibővítései vannak, hanem kinek-kinek abban a körben kell a közhasznú munkához fogni, a melybe helyeztetett; ott tenni meg kötelességeit nem csak érdemes dolog, de hát igazán kötelességszerű dolog is. És én azért minden olyan hazafiúi törekvést, iparkodást, mely saját megyénk, Hunyadmegye boldogságát czélozza, támogattam a legmelegebben a múltban, és ha az isteni gondviselés életet és erőt ad, minden esetre a jövőben is ezen hozzám legközelebb álló czélokot fogom legmelegebben ápolni; és azt hiszem, hogy ezt téve, édes hazánk érdekeit is szolgálom“.

Ily szellemben állott ő élén alapítása óta a Hunyadmegyei Régészeti Társulatnak, előljárt a munkában, buzdította reá a társakat és e buzdítással és példaadással szülő megyéjében a tudományos munkások egy lelkes karába öntött életet és kitartást. Valamint azt a helyi patriotizmust, melyet az imént idézett programmszerű szavaiban hangoztat, nem a szűk látókör korlátolt szempontjai vezérlik, hanem a hazafiúi kötelességtudás nemes

¹ *Hunyadmegyei Régészeti Társulat Évkönyvei*. XI. köt. (1900) 6. l.

buzgósága tölti el, mely a közvetlen feladatot a nagy egyetemes feladat szolgálatába helyezi: úgy az a tudományos munka, melyet Hunyadmegyébe és a kis Déva városába központosított, nem a kicsiszerű atomizálás jellegét ölti, hanem a nagy s egyetemes magyar tudományos feladat szolgálatáéétt abban a körben, melyet a születés és a nevelés az egyénnek rendelt.

S Hunyadmegye mintegy gondviselészerű mintaiskolája az ily szellemű tudományos törekvés valová tételének. Történelmi multjával kínálkozott gróf Kuun Géza conceptiójának „Hunyadmegye klasszikus földje, melyben oly sokszor az ekevas a tudomány kincseit hozza fel rejtett helyeiről s a pusza véletlen nem egyszer vezetett jelentékeny felfedezésekre, a melyen át a történelem nagy útja derengésétől korszakokon keresztül napjainkig vezetett“. E megyében fekszik a régiek Sarmizegetusája, a dákok hajdani fővárosa, mely e nép politikai hatalmának letörése után nagy jelentőségét mint vallásos központ még tovább is fentartja, mely a római császárság idejében egyik csomópontja a Kelet és Nyugat érintkezésének. Ide telepíti Trajanus császár ázsiai zsoldosait, kik itt — mint feliratos emlékekből látjuk — hazai kultuszukat ápolják, a Pán istenét, a Dionysos Sabaziosét, Isisét, és Serapisét. Majd az Ázsiában mindinkább nagy tereket hódító Mithras-kultusz, a Zoroaster vallásának e hajtása is, mely a római birodalom területén messze elterjed, Sarmizegetusáig nyomul előre és a történelmi viszontagságok és felfordulások után az ekevasra és ásóra bizza az enyészettől megmenekült emlékeinek felderítését.

Hunyadmegye ennél fogva igazán „klasszikus föld“, a régi dákokországi kultuszok, majd a Mithras-vallás történetének tanulmányozására. S ezért e dolgok külföldi tanulmányozói nem hagyhatták figyelmen kívül az ókori történet e telepét. Benndorf Ottó, a bécsi epigraphiai seminarium tanítványaival, Cumont a Mithras-kultusz tudós monographistája, dr. Münsterberg és dr. Oehler két ifjú német archaeologus (1901) ide zarándokoltak tanulmányaik kiegészítésére. Cumont *Textes et Monuments relatifs aux Mystères de Mithra* című nagy munkájában részletesen leírja a várhelyi Mithraeumot. Hogy a szülömegyékünk tanulmányozásában buzgón előljárjanak, erre buzdítja szüntelenül gróf Kuun Géza Hunyadmegye szülöttjeit és így a Hunyadmegyei Régészeti Társulatot oly munka középpontjává teszi, melyre jelesül Téglás Gábor és Király Pálnak Dácia történetére és a Mithras-kultuszra vonatkozó dolgozataiban a külföld figyelme is joggal irányult.

E kutatások előmozdítását nem csak tudományos, hanem társadalmi feladatnak is jelenti ki. Elnöki megnyitóiban, a tudományos idealismus e remek okirataiban, szüntelenül reámutat a

nagy kapcsolatokra, melyek a hunyadmegyei régiséget a nagy világ tudományos törekvései körébe illesztik, gondos tanítóként jelzi a tudomány haladásának eredményeit, melyek szülőmegyéje történelmi felkutatásának hasznára fordíthatók és e buzdításával lelkes gyülekezetet teremt maga köré, mely ájtatos érzéssel fogadja magába a tudomány ez avatott főpapjának oktatását. E szűkebb szülőföldjének szánt szózatait kell elolvasnunk, melyekben a szakszerű tudós munkához szokott kutató a magasán szárnyaló lelkesedés hangján szólal meg, hogy gróf Kuun Géza tudományos céljainak valójába behatolhassunk. S jól esik e szózatok visszhangját hallani a kolozsvári ereklyemúzeum igazgatóságának nyilatkozatában, melyben őt magas királyi kitüntetése alkalmából (1889 november 4-én) üdvözlí: „Hunyadmegyében őt, a mintaférfiút családfőnek tekintik, kinek lánglelke hevit, ösztönöz a munkára, irányít a haladás felé, nemes szívének melege pedig boldoggá teszi azokat, a kik vele ebben a békés családi körben együtt munkálkodhatnak“.

Így lett a dévai gyűjtemény, melyet a hunyadmegyeieknek gróf Kuun Gézától irányított értelmessége teremtett, Dácia régiség-tudományának külsőleg bár szerény és kevésbé mutatós, ideiglenes jellegű, de tartalmi jelentőségénél fogva a tudományos ismeretre nézve igen fontos tárháza. Dr. Jung Gyula, a prágai egyetem tanára, e gyűjtemény megismerése után azon meggyőződését nyilatkoztatta, hogy azok, kik a Mithras-kultuszszal behatóan óhajtanak foglalkozni, jól teszik, ha a dévai Mithras-leleteket tanulmányozzák.¹ S a Mithras-emlékeken kívül az a három szoba, melyekbe a becses leletek összezsúfolva voltak, a sarmizegetusai kincsek mellett még Veczel (Micum), Kis-Kalán (Ad aquas) Gyulafehérvár (Apulum) földjéből előkerült számos nevezetes emléket gyűjt magába, melyek Téglás Gábor társunk szak-tudó gondozása mellett a dévai kis múzeumnak nagy tudományos értékét gyarapítják. Gróf Kuun Gézának nem adatott megérnie az elnöki beszédeiben évről-évre váltig hangoztatott kedves célját, hogy e gyűjtemény a jelentőségének megfelelő múzeumi helyiségben juthassanak külső érvényre.

A hazai archaeologia iránti lelkesedésében, meglehet, hogy egyetemi kedvenc tanárának Kiss Ferencnek hatását ismerhetjük fel, ki — mint említve volt, — „archaeologust szeretett volna belőle csinálni“. De valamint kiterjedt nyelvtudását atyai örökségnek mondhatták, úgy archaeologiai hajlamai érvényesülésében mindenesetre ébresztőül szolgált anyagi őseinek példája is, kik a maguk idejében a marosnémeti kastély kertjét egy valóságos museum lapidariummá rendelték. Gróf Gyulay István,

¹ *Hunyadm. Rég. Társ. Évk.* IV. köt. 1885.

később Lajos már a XVIII. század utolsó évtizedeiben gyűjtötték ide a római régiségeket és feliratos köveket; tudós utódjuk egyre gyarapította a park-múzeum kincseit, melyekről most Téglás Gábornak köszönünk egy beható ismertetést¹ és melyet a régiség-tudomány nagy képviselői is dicsérő méltatással említenek. A marosnémeti park-múzeum lapidariumát tehát joggal tekinthette gróf Kuun Géza a hunyadmegyai társulat „előzményének és előjelének“.²

*

Valahány tudományos, irodalmi, közművelődési társulat működik Erdélyben, alig van egy, melynek gyászolt tagtársunk oszloposai közé ne tartozott volna. A tiszteleti elnökséget, melyet reá ruháztak, ő maga nem tekintette csupán elismerésnek, melylyel a Királyhágón túli művelt társadalom büszkeségének hódoltak, hanem komoly kötelességbresztőnek arra, hogy e társulatok első *munkása* is legyen. Az illető társulatok kiadványainak legszorgalmasabb dolgozótagtársai közé tartozott; ezekben tette közzé leginkább Erdély történetének részleteire vonatkozó kutatásait, melyeknek méltatása túl esik illetékességem amúgy is már túllépett határvonalán.³ Egész kis irodalmat tesznek azon emlékbeszédek, melyekben e társulatok a körükben kifejtett munkásságát méltatva, a halála fölötti gyászukat örökítik meg.

Azonban előkelő helyet foglalt el itt a központban is mindazon mozgalmakban, melyek Akadémiánkon kívül tudományos munkálkodása kedvelt szakmáival vannak kapcsolatban. Az 1892-ben válságba került *Néprajzi Társulat* csak akkor indulhatott új életnek, midőn a közkívánságnak engedve, gróf Kuun Géza ült elnöki székébe. Minden mozgalmat mely a keleti tanulmányok előmozdítására üdvösnek látszott, a legnagyobb érdeklődéssel istápolta, nevének fényével támogatott. S életének egyik eszménye valósul meg, ha sikerül neki, a keleti tanulmányok terén, melyeknek hazánkban is számra nézve ugyan elég, de törekvéseikben egymástól elszigetelt munkása akad, központosított és összhangzó tudományos előtet teremteni, mely a külföldi tevékenységet kiegészítené, melléje egyenrangúan sorakoznék. Hiszen tagadhatatlan, hogy éppen hazánk volna arra hivatva, hogy az orientális tanulmányok fejlesztésében nem csak egyes részletekre nézve, hanem nagy s egyetemes kulturtörténeti vonatkozásaiban, az európai tudományos élet egyik előkelő mozgatója, de legalább is részese

¹ *Marosnémeti fénykorából*. Új idők. 1906. 17. sz.

² *Hunyadmegyei Rég. Társ. Évk. X. köt.* (1899. évf.) 105. l.

³ Ezekre nézve Szádeczky Lajos emlékbeszédére utalhatok. (L. fent a 442. lapon.)

legyen. Ez nem érhető el azzal a szétforgácsolt munkálkodással, melynél egyebet e téren ki nem fejthetünk.

Gróf Kuun Géza buzgósága Akadémiánk körében óhajtott ez állapoton segíteni. 1892 október 3-án egy megokolt indítványban terjesztette elénk gondolatait e kérdésről.

„Ha tekintetbe vesszük — úgymond ¹ — azon hivatást, melylyel hazánk épp a keleti tudományok fejlesztésére nézve bír, sajnálattal tapasztaljuk, hogy bár ez idő szerint nem szűkődünk már erre képes munkaerőkben, a keleti tudományok terén aránylag mily elenyésző csekély, mily kevésbé tervszerű tevékenységet fejt ki Akadémiánk. S ez annál szembeötlőbbé válik, ha egyéb Akadémiák kiadványait szemlélve, arról győződhetünk meg, hogy azoknak mily tetemes részét foglalják el a keleti ismereteket előmozdító könyvek, értekezések, források, szövegkiadások stb.“ Az I. osztály keretében egy keleti bizottság felállításával óhajtotta az erők központosítását előmozdítani, egyrészt azzal a czéllal, hogy szervezett munkával az európai tudományosságban számottevő elemet alkossunk, de másrészt azzal a czéllal is, hogy a hazai művelt nagy közönséggel a keleti világ és ennek története terén felmerülő és a régi történet ismeretét gyökeresen átmódosító nagyszabású felfedezéseket rendszeres módon ismertessük. Ez utóbbit egy külön időszakos közlöny kiadásával óhajtotta elérteni, mely a nagy tudományos mozgalmakat szemmel tartaná, és csoportosított ismertetésekben, valamint nagyobb szabású essaikben, évi jelentésekben ismertetné, természetesen nem csupán a szaktudós, hanem a nagy művelt közönség és a rokontudományok iránt érdeklődők szempontjából.

Ez indítvány, bár beható megvitatás tárgyául szolgált, mindmáig nem valósulhatott meg. Vegyük át mint megdicsőült tagtársunk örökségét, ki 1900-ban a Körösi Csoma Sándor emlékének ünneplése alkalmával a keleti tudomány elhanyagolt helyzetét panaszolva el, mégis méltányló optimizmussal „több jel oda mutat, — úgymond — hogy a keleti nyelvészetre hazánkban valahára egy jobb kor következik s vajha a tiszta virradat az egész láthatáron mindenütt feltűnnék! Figyelmezzünk a virradatnak immár látható jeleire“. ² Hogy a keleti tanulmányok felvirágoztatását hazánkban mennyire viselte szívéen, végrendeleti intézkedései is tanuskodnak róla. Nagylelkű alapítványainak, melylyel Akadémiánk anyagi eszközeit óhajtotta gyarapítani, egy részét külön a keleti tanulmányok fejlesztése javára rendelte. ³

*

¹ *Akadémiai Értesítő* 1902. évf. 679., 730. l.

² *Ismereteink Tibetről* (Budapest, 1900.) 4. l.

³ *Akad. Értesítő* 1906. 183. l. 59. pont.

De még részben sem felelnék meg a feladatnak, hogy megdicsőült tagtársunknak a szellemi életre tett buzdító hatását felmutassam, ha a tudományos közéleten túl nem idézném fel azokat a melegítő fénysugarakat, melyek tiszta és jóakaró egyéniségéből az *egyénekre* is hárultak, kiket a kedvező sors közelébe juttatott.

Határtalan volt elnéző elismerése a legparányibb részlet iránt is, melylyel valaki, akár a tudomány egy apró pontján, az ismereteket előmozdította. Nagy szelleme legtávolabb állott a kicsinyléstől. Mennél inkább nőtt saját jelentősége, annál erősebben mélyedt bele másoknak akármily gyenge törekvésébe. S párja nem volt azok vigasztalásában és cselekvő elősegítésében, kiknek rögzös pályája akadályokba ütközött; a szellemi téren is igazi megvalósítója a költő mondásának, kit már gyermek-játékaiban szeretett személyesíteni: ¹

Legyen a nemes
Segíteni kész, s jó,
Munkálja szünetlen
A helyest, a hasznost; (*Goethe.*) ²

vagy a biblia szavaiként: „Íme sokakat oktattál és megfáradt kezeket megerősítettél; az ingadozót a te szavaid lábra állítják, és a reszkető térdeket támogatod“. (Jób IV, 3. 4.)

*

1903-iki június óta a közelgő halál sejtelmei fordulnak meg levelein és egyéb nyilatkozatain. Ily hangulattal fogott *Gyermekéveim* megírásához. „Azon sok közé tartozom, kik földi életük végén a sir nyugalmánál s Isten kegyelménél egyebet nem kívánhatnak“. Egészsége állandónak látszó javulása 1904 telén lehetővé tette, hogy közénk jöjjön Budapestre és részt vegyen akadémiai életünkben és egyéb tudományos testületek munkájában. A míg csak tehetett, ez időben sem hiányzott soha szokott helyéről akadémiai heti ülésein. De csakhamar ismét erőt vett rajta a gyengélkedés. Pedig még ez időben is komoly feladatba fogott. A kazárokról óhajtott egy monographiát kidolgozni. Még utolsó betegségében is hatalmas arab kötetek környezik dolgozó asztalát; a fájdmaktól nem háborgatva készíti kivonatait és jegyzeteit Tabariból és Al-Mukaddesziből és teszi a talált adatokat a tudományos eszmecsere tárgyává, míg állapotának súlyosbodása mind-

¹ *Gyermekéveim* 21. lap. 22. sor.

² *Lehr Albert* fordítása.

inkább elgyengíti erőit és állandóan, kevés megszakítással, a beteg-ágyra dönti. Az antik stoikus lelki hősiesség és a vallásos megadás szövetkeztek benne szenvedései türelmes, zúgolódásnélküli elviselésében. Még e szomorú időben is tudományos eszmecserevel, emlékeinek közlésével szeretett lelki könnyebbséget keresni. Ez érintkezés csak rövid pár nappal halála előtt szakadt meg.

Utolsó dolgozata mely még életében megjelent, mintha tükrözné a sejtelmeket, melyek lelkét eltölték, de nem nyugtalaníták: *Der Glaube an den Seelenvogel bei den Morgenländern*¹ a keleti népek azon képzetéről, hogy a lélek röpke madár alakjában illan el a haldokló ember testéből. De nem ez utolsó publikációja. Még 1904 őszén írta *Az 1834-iki erdélyi országgyűlésről* című cikket nagybátyja, gróf Gyulay Lajos naplója nyomán, folytatásául azon nagyérdekű közleményeknek, melyeket részint külön könyvben, részint cikkek alakjában e fontos naplóból nyújtott volt. E közlemény már csak halála után (1905) jelent meg az Erdélyi Múzeumban² három folytatásban: az első közlemény tőszomszédságában a saját nekrológja Szádeczky Lajos tollából. Később 1905. januárban itt Budapesten Goblet d'Alviela vallástörténeti előadásáról írt egy essay-t, mely, mint már említve volt, szintén csak halála után jelent meg.

Ez a legutolsó tudományos dolgozata.

1905 április 10-ike véget vetett testi szenvedéseinek; április 12-ikén délután búcsúztattuk e palotánk oszlopcsarnokából.

„Csak az hagy ürt, — úgymond ő maga egyik erdélyi beszédében — a ki ürt betöltött, csak annak marad emléke, kinek emlékei voltak, valósággal csak az élt, a ki valóban élt“.

S néki emléke marad köztünk, és ő fájdalmas ürt hagyott sorainkban.

¹ *Verein für Volkskunde und Linguistik in Prag* 12 éves fennállása alkalmával kiadott gyűjtő munkájában (1904).

² XXII. köt. (1905) 206--220; 271—281; 313—324. II.